

DR. OLÁH JÁNOS
Szege

Szemere Bertalan, a pedagógiai gondolkodó

Szemere Bertalan 1812-ben született Vattán, 1869-ben halt meg Budapesten. Családja az eredetét egyenesen a honfoglaló Huba vezértől származtatta; mindez hidegen hagyta azonban Szemere Bertalant, aki demokrata és republikánus nézeteket vallott. Tanulmányait Vattán kezdte el (Borsodban), majd Sárospatakon és Késmárkon folytatta. 1832-ben jurátusként részt vett a pozsonyi országgyűlésen, majd rövid ideig tartó aljegyzősködés következett. 1836 májusában nyugat-európai utazásra indult, ahonnan 1837 októberében tért haza. Útiélményeit Bécsben kezdte lejegyezni. A kiadást a cenzúra igyekezett megakadályozni, de a könyv végül 1840-ben mégis megjelent. 9 hónap alatt 1200 db kelt el belőle, ez akkor óriási sikernek számított.

Az 1830-as években Eötvös József, Trefort Ágoston, Pulszky Ferenc és mások „tanulmányutakat” végeztek külföldön, minden érdekelte őket: akadémiák működése, a börtönök, az oktatás, a német otthon, bálók, lóversenyek stb. Az útirajzok közül kiemelkedik Szemere Bertalan „Utazás külföldön” című műve, mely ma is élvezetes olvasmány. Szemere könyve is hozzájárult a fiatal reformnemzedék aktivizálásához az országgyűlési harcokban. Az író 1849-ben eljutott a köztársaság követeiségéig, és az első magyar köztársaság miniszterelnöke lett. Életrajza a történettudomány körébe tartozik. Az emigrációban meggyűlölte Kossuthot (helytelenül – nem értett egyet azzal többek között, hogy Kossuth külföldön is ragaszkodott az államfői külsőségekhez). Ez a tény felkeltette Marx érdeklődését is, aki azonban hamarosan kiábrándult belőle, mivel az egykori republikánus kormányfőben felismerte a Habsburgokkal való elvtelen kiegyezés hajlamát. (Érdekes: Szemere Marx és Engels támogatását is kérte a tokaji bor külföldi forgalmazásához, noha tudta, hogy egyikük sem foglalkozik üzleti ügyekkel.) Végső soron szerencsétlen, tragikus sorsú hőse volt korának Szemere Bertalan. Ő is a romantika gyermeke. Volt érzéke a festészethez, erről David berlini Napóleon-képének és a Correggio-festménynek elemzése is tanúskodnak. Szemerében, a politikusban egy írói tehetség sorvadtt el. Utóleírásának legszebb része a Friderika-epizód, mely tökéletes hangulatképek együttese: asztalnál ülő lány ábrándosan nézi a kinti őszi tájat; gótikus székesegyház, melyben egy szőke német lány és egy magyar ifjú sírfeliratok olvasásával vallják meg egymásnak érzéseiket; a lány éneke „a száraz szőlővesszőktől elborított ablakban”; végül értesítés Friderika haláláról: „csak elveszett, mint midőn a szél elmúlik.”

Szemere művének egy-egy részlete Balzac, Thackeray, Dickens valamelyik regényébe is beillene. Romantikán nevelődött stílusa pedig Jókait idézi. Mellőzi a cícerói körmondásokat, ebben különbözik Eötvöstől, de még Kossuthtól is.

Az író következetesen alkalmazott módszere, hogy a látottakat összehasonlítja a magyar viszonyokkal, mely néha hazája javára dől el. Mindegyik fejezete azzal végződik, hogy leírja, mit tudnak azon a vidéken Magyarországról. Bántja, hogy külföldön alig tudnak valamit országunkról. Távol áll tőle az önelégültség, az elkeseredés. Véleményét röviden, tömören mondja el: pl. „Angliában a pástort is

úrnak hívják”; „Itt választani, nálunk találni nehéz.” Jó érzéke volt az irodalomhoz. Molière-ről így írt: „Százada állott neki tájképül, ő csak beléfesté személyeit.”

Szemere Bécsről könyvében nem ír (a többi útleíráshoz hasonlóan – szándékosan.) Csehországról tesz említést először, ahol egy skóttal beszélgetett el, aki találkozott Tibetben Kőrösi Csoma Sándorral. Prága ragyogását elmúlónak tartja. Megállapítja, hogy a pesti színházi karzat is szebb a prágai páholyoknál, azonban azt nem a fejlődés jelének tekinti, hanem „csak annak, hogy többet veszünk.”

Szászországban gondolkodik el először a magyar nemzeti sajátosságokon: „... a magyar lélek hasonlőbb a szalmatűzhöz, minek füstje nagy, lángja mulékony, parázs éppen nincs.” Az író észrevette Németország és a tőle nyugatra fekvő országok eltérő fejlődési sajátosságait: „Még Nyugat népei papíralkotmányokért dulakodnak, a csendes Németország polgári rendet nevel, mely mind a francia, mind az angol közeposztálynál mulékebb lévén, erősb, tömörebb... leend.” Lipcsében több napig tanulmányozta az iskolarendszert. 6–8 éves gyermekek iskolába jártak („fiúk és lányok egy teremben vannak, de külön oldalon ülnek”). Érdekesen ír az elemi iskolai nevelésről és oktatásról: „... elérendő cél: készség beszédben, olvasásban s írásban, s ügyesség a számolás négy első nemében. Fenyíték a gyöngéd szereteté... Alig léptem be a tanítóval, egy lányka neki bokkrétát nyújta, s ez bokkrétáról kérdéseket tón. Mi van kezében? Melyik szál mi virág? Mi szín, árnyalat? Mit neveznek tarka színnek?... Addig kérdeztettek, míg a könnyű feleletekből kifogytak, s gondolkodniuk kellene... Ennek célja: gyakorlat tisztán, folyvást, jó hangon beszélni s megtanulni az ismert tárgyak neveit, s többet feltalálni mint eltanultatni... A gyermek mozog, neszt csinál és sivalkodni kell rá? Éppen nem. Ő kezébe (a tanító) csattanta s a kis csoport elhallgatott; de a nesz ismét megújult s ő ismét pszt! kiálta, valamennyiszer szelíden s harag nélkül. Több volt, mint játék, kevesebb mint iskola.” Érdekes olvasni ezeket a sorokat: Milyen tudatos pedagógiai gondolkodásra vallanak! Találón látja meg egy korabeli szász tanítóban a mában is fontos nevelői erőnyeket, tulajdonságokat: „A tanító igen jeles volt, szelid, de eleven, rendet bírt, de szeretetet is, szeme mindenütt, füle mindenhol, de türelme is mindig jelen.”

Az elemi iskola után a polgári iskolát tanulmányozta az író, mely 6 osztályból állott. Az első 3 osztályát középiskolának nevezték. Itt elágazott a képzés: 3 osztályos gimnázium vagy reáliskola következett. Nagyon tetszett Szemerének a korabeli szász iskola emberséges rendje: „... a köszönés kézfogásban áll, s gyönyörű látvány, az eleven kis teremtések mint fogdosnak kezét barátkozó tanítóikkal; hogy testi bűntetések csaknem teljesen eltűntvén, hogy évenként egy nyilvános és négy magános vizsgálatok tartatnak; hogy a tanítótul minden félév végén minden tanítvány bizonyítványt kap magaviseletéről; hogy a gyermek iskolabuli elvételét az igazgatónak legalább négy héttel előbb az okokkal együtt be kell jelenteni... hogy Szászországban fogságbüntetés terhe alatt törvénnyel köteleztetnek a szülők 5–14 éves gyermekeiket iskolába járatni... falukon az iskolabér hetenként csak két garast tesz s a szegényekért ez is szegénytárból fizettetik... Drezdában, Freibergben és Bautzenben régóta virágzó tanítóképzők vannak.”

Szemere áttanulmányozta az oktatásra vonatkozó szász törvényeket. Néhányat emelünk ki ezek közül: Tankötelezettség 7–14 éves korig tart. Az óráról való hiányzást a szülőknek kell igazolni. Igazolatlán hiányzások esetében a szülőket az iskolatanács elé idézik, ahol számot kell adniuk az okokról. Aratási szünet 6 hétig tart: 4 hétig teljes szünet, 2 hétig reggel 6–9-ig tart a tanítás. A tanító nem rendelhet el tanítási szünapot, a helybeli pap csak 2 napot adhat.

A porosz törvényeket szigorúbbnak találta az író. A tankötelezettség itt is 7–14 éves korig tart, „sőt a kikerültek is még egy évig a vasárnapi katekizmus-táni-

tásokon megjelenni köteleztek.” A sorozatosan igazolatlanul hiányzó gyereket rendőr kíséri el az iskolába, szüleit börtönbe zárhatják vagy kényszermunkára ítélik. „Mely gyermek iskolaéveit be nem végzé, úrvacsorához nem bocsáttatik.”

Szemere követésre méltónak találja a német törvényeket. Fontosnak tartja, hogy „a helységek iskolaépítésre s a tanító fizetésére köteleztessenek; másodsor, az ország iskolamesterképző intézeteket állítson – amaz a helységek, ez az ország dolga, amaz a nép, ez a nemzet kötelessége.”

Ma is tanulságos Szemere beszélgetése egy német tudóssal, aki bírálta a magyar nyelvért folytatott harcot: „Ki fogja tanulni a magyar nyelvet (külföldön) csak azért, hogy a magyar dolgokat ismerje?” Az író válasza: „... a szabadság a nemzetiségben is, és ez az anyanyelvben is gyökerezik.”

Az író nagyon megkedvelte Szászországot. Utólag így jellemezte az európai népeket: „... a francia sima, az angol készséges, a magyar hév, a szláv jó, de a német humánus.” Nagyon tetszett Szemerének, hogy egy városi parkban egy táblán tilalmak és fenyegetések helyett a következőket olvashatta: „Ezen ültetvények a jó polgárok védelmébe és gondosságába szívesen ajánlatnak.”

Poroszországban Magyarországról elmélkedik. Érdekes összehasonlításokat tesz: „... a tanítás általadásból, a tanulás átvételből áll, a tanító kifejtés helyett elmondja, a tanítvány megértés helyett megtanulja... Iskoláinkban... a szóemlékezet műveltetik...; a német iskolákban előbb az értelemmel fogatják meg a dolgot, mert csak az értett ragad meg... iskoláinkban leckéztetik a gyermeket, ... itt beszélgetik... iskoláinkban a tudomány a fő pont... itt a gyermekszellem a középpont... Nálunk a tanítás célja az emlékezetnek ismeretekkel megtöltése, s jóságnak a mértéke a mennyiség, ez így volt eddig a német iskolákban is, és némelyikben így van maiglan, de a nagy többség már nem a megtanult s eltanult tömege után ítéli meg a nevelés becseit, hanem a fölrazott öncselekvés ereje szerint.”

Szemere elragadtatással ír Nagy Frigyesről, Berlinről, de megjegyzi: „egyébiránt a berliniekben három tulajdont sejttek, mi idegent nem vonz: zárkózottság..., türelmetlenség idegen szokás, öltözet, mód ellen..., bútor s öltözetfényűzés.”

Nagy gonddal tanulmányozta a porosz államigazgatást. Poroszország tíz tartományból áll, melyek több megyére tagolódtak, azok pedig járásokra. A tartomány-consistoriumban egy osztály foglalkozott az oktatásügygel. A megyékben iskolatanácsos intézi a nevelés és oktatás ügyeit. Minden járásban van egy iskolafelügyelő, aki a helységi iskolabizottság munkáját ellenőrzi. Az egyetemek a miniszter, a gimnáziumok a consistorium, az aliskolák a megyetanács és az iskolabizottság fennhatósága alá tartoztak.

Ma is megszívlelendő Szemere következő gondolata: „... a legbölcsebb oktatásviv is sikertelen, ha az álladalom az iskolamesterek kiképzéséről, illő fizetéséről s megjutalmazásáról nem gondoskodik.”

Az író a továbbiakban beszámol az iskolamesterképzésről (Magyarország e területen is lemaradt). Árvaházakat látogatott. Halberstadtban még bálba is elment. A galopp volt akkor a divatos tánc. Több egyetemi előadást hallgatott. Potsdamban járt Voltaire szobájában, megnézte Nagy Frigyes halálának a helyét. Potsdamban Alexandrowkában, melynek lakóit az orosz cár ajándékozta a porosz királynak, „pirult”, hogy még Európában is marhaként ajándékozzatják az embert. Megnézte a magyar Trenk báró börtönét, ahol 10 évig raboskodott. Egy németországi magyar sírról a világban akkor szétszóródó lengyeliség jutott az eszébe.

Poroszországról felsőfokban nyilatkozik: „E szerint van már Európában egy nagy ország, mely szerencsésen megfejté a társaság legnagyobb feladatát: nincs gyer-

mek Poroszországban, mely iskolai oktatásban ne részesülne. Nemzet magához méltóbb dicsőséget még ennél nem vívott.”

A bevezető részben olvashattuk, hogy Szemerében, a közepes politikusban, rossz üzletemberben egy kiváló író, művészettörténész veszett el. A fenti sorok arról tanúskodnak, hogy volt érzéke a pedagógiához is, tehát tehetséges oktatásügyi szakember és elméleti gondolkodó is lehetett volna. Ma is aktuális dolgokra hívta fel a figyelmet (pl. a tanulás nem egyenlő a memorizálással stb.), bár sohasem tanított, jó érzékkel ragadta meg a módszertani problémákat is. Könyvét minden pedagógusnak ajánlhatjuk: alsó tagozatos nevelőnek, magyart, történelmet, földrajzot, rajzot tanító tanárnak és egyben mindenkinek, aki szeret jó könyveket olvasni.

IRODALOM

- [1] *Szemere Bertalan: Utazás külföldön* (Sötér István Értelmes utazás c. tanulmányával). Helikon, 1983. 13–103. old. és 469–480. old.
- [2] *A magyar irodalom története 1849-ig*. Gondolat, Budapest, 1964. 317–473. old.
- [3] *Neveléstörténet*. Szerkesztette: dr. Komlói Sándor. Tankönyvkiadó, Bp., 1977. 105–117. old.
- [4] *Neveléstörténet*. (Jóború Magda, Mészáros István, Tóth Gábor, Vágh Ottó.) Tankönyvkiadó, Budapest, 1977. 311–317. old.